

8. Didaktické prostředky ve výuce tělesné výchovy

Mgr. Jiří Sliacky, Ph.D.

np/nk 4115 Didaktika tělesné výchovy

Katedra tělesné výchovy a společenských věd (EDUC)

Didaktické prostředky

- didaktické prostředky podporují a zefektivňují výuku
- nemateriální didaktické prostředky
  - vyučovací postupy (strategie)
  - organizační formy
  - vyučovací metody
  - didaktické zásady
- materiální didaktické prostředky

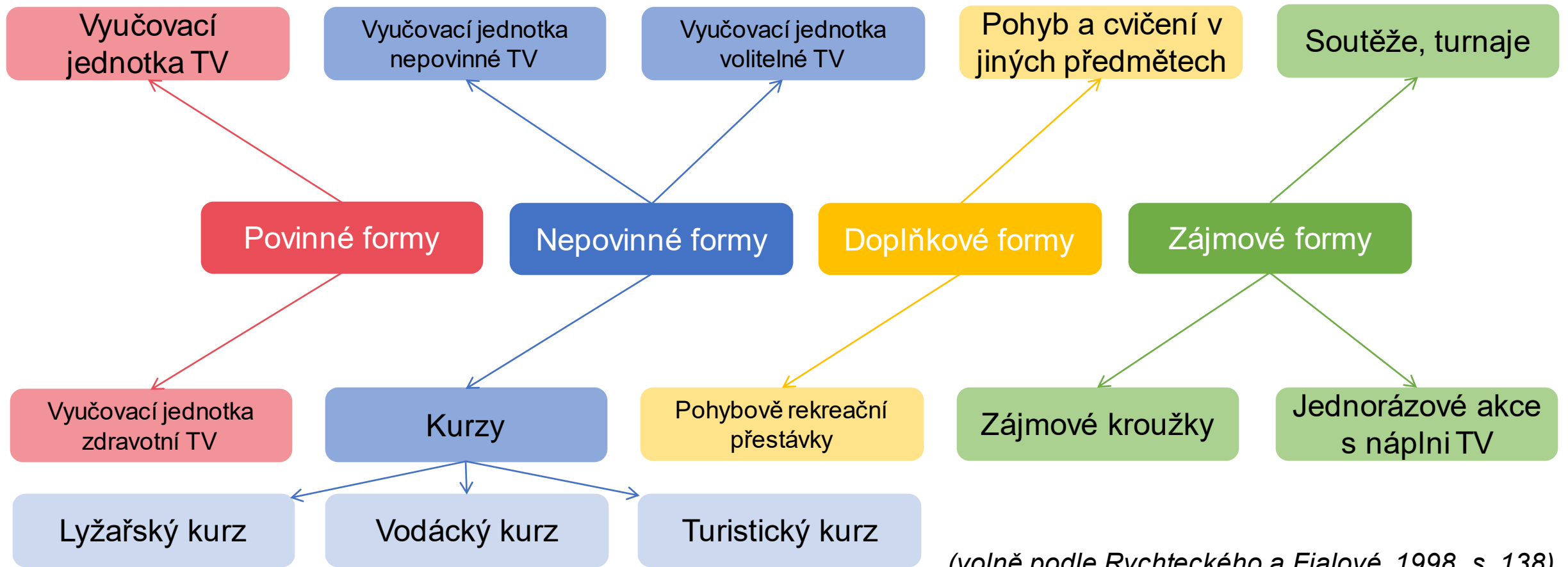
Vyučovací postupy ve výuce TV

- jde vlastně o vyučovací strategii učitele
- teorie vyučování v TV nabízí uplatnění minimálně třech možných vyučovacích postupů (*Rychtecký, Fialová, 1998, s. 123*)
  - **komplexní postup**
    - nácvik jednoduchých dovedností, které mají často navíc přirozený charakter
    - např. běh, skok, hod, chycení, přetahy, přetlaky, váha předklonmo...
  - **analyticko-syntetický postup**
    - nácvik složitějších a náročnějších pohybových struktur nejprve jejich rozkladem na dílčí části a následným složením do komplexu pohybové struktury
    - typicky pohybové dovednosti např. z atletiky (hod míčkem, skok vysoký...) nebo gymnastiky (kotoul vpřed, stoj na rukách, přeskok přes kozu...)
  - **synteticko-analytický postup**
    - je založen na rovnosti obou předchozích postupů, které mohou probíhat současně
    - nácvik komplexní pohybové dovednosti a jejich analytických substruktur
    - typicky např. pohybové dovednosti ve sportovních hrách (basketbal – herní dovednosti jako driblink, driblink v pohybu, pivotová obrátka... + herní činnosti jednotlivce jako uvolnění s míčem, přihrávka, střelba... + herní kombinace jako hod a běh, přesilové kombinace, přebírání...)

Organizační formy ve výuce TV

- organizační forma je „*vnější uspořádání organizačních a didaktických podmínek vyučování, v nichž se realizuje výchovně vzdělávací proces*“ (Rychtecký, Fialová, 1998, s. 138)
- v rámci výuky TV lze organizační formy strukturovat primárně z pohledu aktivity žáka nebo ve vztahu k uspořádání didaktických podmínek

Organizační formy z pohledu aktivity žáka

(volně podle Rychteckého a Fialové, 1998, s. 138)

Organizační formy z pohledu aktivity žáka

- povinné a nepovinné formy jsou syceny především kurikulem na státní úrovni (RVP)
- doplňkové a zájmové formy pochopitelně ze státní úrovně kurikula také vychází a navazují na něj, konkrétně jsou ale zakotveny ve školní úrovni kurikula (ŠVP)
  - doplňkové a zájmové formy – aktuálně např. projekt **Aktivní škola** (odkaz v interaktivní osnově, podkapitola „Didaktické prostředky ve výuce tělesné výchovy“)
  - zájmové formy – např. zapojení do aktivit **Asociace školních sportovních klubů** (odkaz rovněž v interaktivní osnově, podkapitola „Didaktické prostředky ve výuce tělesné výchovy“), ale též vlastní aktivita škol v podobě sportovních dnů, projektových dnů s tematikou pohybových aktivit atp.

Organizační formy z pohledu didaktických podmínek

- z pohledu uspořádání didaktických podmínek se organizační formy prolínají s výukovými metodami a někdy je proto takové členění uváděno pod nadpisem „organizační formy“ (např. Skalková, Václavík), jindy jako „komplexní výukové metody“ (např. Maňák, Švec)
- komplexní výukové metody *„rozšiřují prostor výukových metod o prvky organizačních forem ... a mnohem víc ... reflektují též celkové cíle výchovy a vzdělávání“* (Maňák, Švec, 2003, s. 131)
- *„tím se ovšem často stírají rozdíly mezi pojmově vyhraněnými a definovanými konstrukty, jak k nim dospívá pedagogická věda (metody – formy – prostředky), a dochází k určitému synkretismu vědeckých pojmů a kategorií, který na druhé straně poněkud mírní rozpor mezi teorií a praxí“* (Maňák, Švec, 2003, s. 131)

Organizační formy z pohledu didaktických podmínek

- **frontální (hromadná) výuka**
  - společná práce žáků s dominantním postavením učitele, který řídí, usměrňuje a kontroluje veškeré aktivity žáků
  - výuka se orientuje převážně na kognitivní procesy, hlavním cílem je, aby si žáci osvojili maximální rozsah vědomostí
- **skupinová výuka** (spolupráce žáků při řešení úlohy či problému, dělba práce při řešení, sdílení názorů, zkušeností, vzájemná pomoc členů skupiny, odpovědnost jednotlivých žáků za výsledky společné práce)
- **partnerská výuka** (spolupráce žáků při učení v dyadických jednotkách, např. reciproční DRS)
- **kooperativní výuka** (založena na kooperaci – spolupráci žáků mezi sebou při řešení různé náročných úloh a problémů, ale i na spolupráci třídy s učitelem)

(podle Maňáka a Švece, 2003)

Organizační formy z pohledu didaktických podmínek

- **individuální výuka**, samostatná práce žáků
  - žák pracuje sám, jeho činnost je však plně plánována a řízena učitelem
  - žák je součástí hromadné výuky, ale nemá žádné formální kontakty se spolužáky
- **individualizovaná výuka**
  - individuální přístup k žákovi v rámci hromadné výuky formou vnitřní diferenciací ať už obsahu nebo metod (případně i cílů)
  - individualizace se realizuje nejčastěji modifikací zadání, doby provádění, intenzity opakování a procvičování a respektováním individuálních zvláštností žáka
- **projektová výuka**
  - projekt chápeme jako komplexní praktickou úlohu, spojenou se životní realitou, kterou je nutno řešit teoretickou i praktickou činností, která následně vede k vytvoření adekvátního produktu
  - problémové úlohy komplexnější povahy, které mají vždy také širší praktický dosah

(podle Maňáka a Švece, 2003)

Specifické didaktické formy ve výuce TV

- do vyučovací jednotky zařazovány především z důvodu zvýšení její efektivity
- rozeznáváme 3 základní specifické didaktické formy
  - doplňková cvičení
  - kruhový trénink (provoz)
  - variabilní provoz

Doplňková cvičení

- efektivitu výuky zvyšují především navýšením pedagogicky využitého času
- doplňková cvičení obvykle zařazujeme v prolukách, kdy žáci čekají, až na ně v rámci hlavního cvičení přijde řada, nebo až hlavní cvičení ostatní žáci dokončí
- doplňková cvičení ale nesmí negativně ovlivnit kvalitu hlavního cvičení, proto zařazujeme
  - jednoduchá a dobře známá cvičení
  - nenáročná na koncentraci pozornosti
  - nevyžadující záchranu či dopomoc
  - zbytečně nenavyšující hlučnost prostředí
  - neovlivňující bezpečnost hlavního cvičení a koncentraci žáků, kteří je provádí
- obvykle mají charakter relaxačních, kompenzačních, protahovacích či posilovacích cvičení, případně mohou být jakousi průpravou na hlavní cvičení

Kruhový trénink (provoz)

- efektivitu výuky navyšuje zintenzivněním rozvoje pohybových schopností, jakožto předpokladů pro pohybové dovednosti
- žáci během kruhového tréninku postupují po jednotlivých stanovištích, na kterých střídají tělesná cvičení s různým zaměřením
- při volbě cvičení na jednotlivých stanovištích je potřeba dbát těchto kritérií
  - střídání zapojených svalových skupin
  - střídání zatížení a relaxace
  - střídání úrovně zátěže
- obvykle jej tvoří žákům známá cvičení, která nepotřebují rozsáhlejší výklad, žáky jsou dobře zvládnuta i po technické stránce a nepotřebují poskytování záchrany ani dopomoci
- postup po stanovištích lze vymezit stanovením cvičební doby na jednom stanovišti, stanovením počtu opakování cviku na stanovišti nebo kombinací obojího (individualizovaně podle předpokladů žáků)

Variabilní provoz

- efektivitu výuky posiluje navyšováním pedagogicky využitého času a systematickým procvičováním naučených pohybových dovedností
- i při variabilním provozu žáci postupně postupují po jednotlivých stanovištích, na kterých se tentokrát střídají tělesná cvičení se zaměřením na zdokonalování zvládnutých pohybových dovedností
- organizace variabilního provozu je obdobná jako u kruhového tréninku (provozu)
- platí tak pro něho obdobná kritéria a postup po stanovištích lze vymezit rovněž obdobnými principy

Vyučovací metody ve výuce TV

- vyučovací metoda = postup, cesta, způsob vyučování
- činnost učitele, která vede žáka v jeho učebních aktivitách k dosažení edukačních (tj. výchovně vzdělávacích) cílů
- komplexní pohled na členění vyučovacích metod ve spojení s organizačními formami a didaktickými prostředky přináší ve své práci J. Maňák a V. Švec (2003)
  - klasické vyučovací metody
  - aktivizující vyučovací metody
  - komplexní výukové metody → viz organizační formy

Klasické vyučovací metody

Metody slovní

- klíčovou roli hraje slovo
- vyprávění (příběh jako motivace)
- vysvětlování (logický a systematický způsob zprostředkování obsahu žákům)
- práce s textem (žák dokáže v textu identifikovat klíčové pojmy a poznatky, postihnout mezi nimi vztahy, což se projeví např. tím, že dokáže obsah zpracovat graficky, zformulovat k textu otázky, vyčlenit klíčové poznatky...)
- rozhovor (aktivizace žáků, povzbuzení k pozornosti, klíčovým prvkem je otázka)

Klasické vyučovací metody

Metody názorně-demonstrační

- důležitou roli hraje vnímání
- princip názornosti – aktivovat všechny smysly žáků
- předvádění a pozorování
  - prostřednictvím smyslů zprostředkování vjemů a prožitků, které jsou základem pro následné kognitivní a psychomotorické procesy
  - důležitý je výběr objektů a metodika jejich předvádění
- práce s obrazem (didaktický obraz se chápe jako zobrazení nějakého jevu pro využití v edukačním procesu)
- instruktáž
  - zprostředkování vizuálních, auditivních a hmatových podnětů (a jejich kombinací) ke konkrétní praktické činnosti
  - rozlišujeme slovní instruktáž a písemnou instruktáž, nebo-li návod

Klasické vyučovací metody

Metody dovednostně-praktické

- důležitou roli zde hraje činnost, činnostní učení
- vytváření dovedností
  - dovednost = připravenost žáka k činnosti, např. k psaní, počítání, kreslení, pohybové činnosti, zpívání ...
  - důležitý princip systematičnosti a regulace ze strany učitele, u starších žáků autoregulace
- napodobování (podstatou je učení, přičemž rozhodující úlohu má model, vzor)
- manipulování (učení formou manipulace s předměty, např. stříhání, lepení, házení, chytání...)
- laborování a experimentování
  - pokusy, při nichž žáci ověřují poučky nebo zdůvodňují svá pozorování
  - experiment je vyšší stupeň laborování, objevování nových poznatků
- produkční metody (postupy, při nichž vzniká nějaký smysly registrovatelný produkt, výkon, výtvar, výstup...)

Aktivizující vyučovací metody

- postupy, které vedou k tomu, aby se výchovně-vzdělávacích cílů dosahovalo hlavně na základě vlastní učební práce žáků
- důraz se klade na myšlení a řešení problémů

Metody diskusní

- vzájemná výměna názorů na dané téma
- žáci na základě svých znalostí uvádějí pro svá tvrzení argumenty, a tím společně nacházejí řešení daného problému
- předpokladem diskuse je vhodně zvolené téma
- nutný je předběžný i průběžný výcvik žáků v dovednostech diskutovat
- témata v rámci TV – pohyb a zdraví, fair play, významní sportovci jako vzory...

Aktivizující vyučovací metody

Metody heuristické (řešení problému)

- učitel sám poznatky žákům nesděluje, ale vede je k tomu, aby si je sami samostatně osvojovali (na začátku jim ovšem radí, pomáhá a jejich „objevování“ řídí a usměrňuje)
- didaktické řídicí styly za tzv. kognitivní prahem – DŘS s řízeným objevováním, s přímočarým objevováním, s tvořivým objevováním
- hlavním posláním je podněcovat u žáků samostatné a tvořivé myšlení
- např. práce s těžištěm v úpolových sportech (mezipředmětové vztahy s fyzikou), vytvoření vlastní gymnastické sestavy...

Aktivizující vyučovací metody

Metody situační

- podstatu situačních metod tvoří řešení problémového případu, který odráží nějakou reálnou událost ze života
- žák má přirozenou potřebu se s touto reálnou událostí vypořádat
- v TV např. řešení taktického postupu ve sportovních hrách

Metody inscenační

- podstatou je sociální učení v modelových situacích
- jde o simulaci nějaké události, v níž se kombinuje hraní rolí a řešení problému
- v TV např. výuka první pomoci, výcvik chování zachránců po sesuvu laviny na LVK...

Aktivizující vyučovací metody

Didaktické hry

- neexistuje jednotná definice hry
- hra je u člověka jedna ze základních forem činnosti (vedle práce a učení), pro niž je charakteristické, že je to svobodně volená aktivita, která nesleduje žádný zvláštní účel, ale cíl a hodnotu má sama v sobě
- **didaktická hra** = seberealizační aktivita jedinců nebo skupin, která spontánnost, uplatnění zájmů a uvolnění **přízpůsobuje pedagogickým cílům**
- v současné době plní hra u žáků často i specifické funkce – ve větší míře než dříve může např. kompenzovat chudost sociálních podnětů a citových vztahů, i s tím by měli učitelé počítat
- moderní hry se ale vyznačují orientací na konkurenční boj a soutěživost (např. počítačové hry), procesy učení v nich často nemají mnoho místa – potom hry bez vítěze, které nabízí ve škole učitel, nejsou už tak přitažlivé
- klasifikace
  - interakční hry (svobodné hry – s hračkami, stavebnicemi; sportovní a skupinové hry; společenské hry; myšlenkové a strategické hry)
  - simulační hry (hraní rolí, řešení případů, loutky)
  - scénické hry (návaznost na divadelní)

Faktory při výběru formy, metody a postupu

- vzdělávací cíle
- obsah a metody pohybových aktivit, tělovýchovných činností a sportu
- úroveň fyzického a psychického rozvoje žáků
- zvláštnosti třídy a žáků (složení třídy, vztahy v kolektivu, učební styly žáků, schopnost samostatné práce...)
- podmínky vzdělávacího procesu
- osobnost učitele, učitelovo pojetí výuky
- volba formy, metody či postupu nesmí být mechanická, vždy by měla plynout z podrobné analýzy konkrétní edukační situace

Uplatňování didaktických zásad ve výuce TV

- didaktické zásady jsou obecné požadavky, které přímo i nepřímo ovlivňují efektivitu edukace (*Rychtecký, Fialová, 1998, s. 124*)
- vztahují se na všechny stránky výuky
- nejedná se o rigidní postuláty, didaktické zásady se vyvíjejí společně s prohlubováním poznatků o výuce

Uplatňování didaktických zásad ve výuce TV

- zásada komplexního rozvoje žáka
  - kognitivní, afektivní a psychomotorické cíle ve výuce
- zásada individuálního přístupu k žákům
  - důležitost co nejhlubšího poznání svých žáků a přizpůsobení výuky jejich zvláštnostem tak, aby každý měl ve svém vzdělávání možnost poznat radost a úspěch

(Kalhous, Obst, et al., 2002, s. 269 – 270)
- zásada uvědomělosti a aktivity
  - pochopení smyslu a podstaty prováděné činnosti a identifikace s cíli
- zásada názornosti
  - vytváření pojmů a představ na základě bezprostředního vnímání reálných předmětů či jevů nebo jejich zobrazení
- zásada soustavnosti
  - pravidelná a systematická práce, osvojené znalosti a dovednosti vytvářejí u žáků ucelený systém
- zásada přiměřenosti
  - vzdělávací obsah a vyučovací proces reflektují stupeň psychického a fyzického rozvoje žáků, jejich věkové zákonitosti a specifické zvláštnosti
- zásada trvalosti
  - osvojované znalosti a dovednosti jsou si žáci schopni vybavit a aktivně použít kdykoliv

(Rychtecký, Fialová, 1998, s. 124 – 126)

Materiální didaktické prostředky

- učební pomůcky (tělovýchovné nářadí a náčiní, obrazy a schémata, videozáznamy, zvukové nahrávky...)
- uspořádání a vybavení sportovišť (tělocvičen, hřišť...)
- didaktická technika
  - zařízení, která technicky zprostředkovávají prezentaci vzdělávacího obsahu (zobrazovací plochy jako tabule, flipcharty, promítací plátna)
  - záznamová a zobrazovací technika (počítače, tablety, projektory, kamery, fotoaparáty, AV přehrávače)
  - virtuální realita
  - diagnostická technika (měřiče tepu a tlaku, krokoměry...)

Použité zdroje

KALHOUS, Zdeněk a OBST, Otto. *Školní didaktika*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-253-X.

MAŇÁK, Josef a Vlastimil ŠVEC. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003. ISBN 80-7315-039-5.

RYCHTECKÝ, Antonín a Ludmila FIALOVÁ. *Didaktika školní tělesné výchovy*. 2. přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-659-7.